XIX ASR OXIRI - XX ASR BOSHLARIDA HINDISTONDAGI IJTIMOIY-SIYOSIY VAZIYAT

Sherdor Ne'matjonovich Po'latov
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Sharq falsafasi va madaniyati kafedrasi tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat og’ir edi. Iqtisodiy holat nihoyatda og’ir ahvolga kelib qolgan bo’lib, bu davrda aholi turmush tarzi ham boshqa mamlakatlarga qaraganda past ko‘rsatgichda edi. Hindiston bu davrda asosan qishloq xo’jaligiga ixtisoslashgan bo’lib, aholing ko’p qismi qishloqlarda yashar va dehqonchilik bilan shug’illanar edi. Qishloq xo’jaligida ham ishlar tizmli yo’lga qo’yilmaganligi uchun, yerda ishlovchi dehqonlarning turmush tarzi ham ayanchli ahvolda bo’lgan. Sanoat ham ingliz hukumatiga hizmat qilgan. Bu davrda Hindistonda savodlilik jihatidan ma’lum bir farqlar bo’lib, asosan yuqori kastaga mansub insonlargina o’qish yozishni bilganlar. Bu omillar ham Hindiston taraqqiyoti uchun ma’lum qiyinchilik kasb etgan. Lekin Hindistonda boshlangan marifatparvarlik harakatlari mamlakat mustaqil bo’lishiga olib keldi.

Kalit so'zlar: Hindiston, Angliya, milliy ozdlik, ijtimoiy vaziyat, siyosat, iqtisod, qishloq xo’jaligi, kasta, soliq tizimi, ma’muriy boshqaruv.

SOCIAL AND POLITICAL SITUATION IN INDIA AT THE END OF XIX - EARLY XX CENTURIES

Sherdor Nematjonovich Pulatov
Doctoral student of the department of Eastern Philosophy and Culture Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

In the late 19th - early 20th centuries. The socio-political situation in India was difficult. The economic situation was extremely difficult, and the standard of living of the population was lower than in other countries. At that time, India was mainly specialized in agriculture, the majority of the population lived in rural areas and engaged in agriculture. The way of life of peasants working on the land was also deplorable due to the lack of systematic work in agriculture. The industry was also served by the British government. In this period in India there are some differences in

literacy, and only people from the higher castes could read and write. These factors also created certain problems for the development of India. But the enlightenment that began in India led to the country's independence.

Keywords: India, England, national minority, social status, politics, economy, agriculture, caste, tax system, administration.

KIRISH

XIX va XX asrlarning boshlarida Hozirgi Hindiston Respublikasi, Pokiston Islom Respublikasi va Bangladesh Xalq Respublikasini o’z ichiga olgan Hindiston Angliya mustamlakachilik imperiyasi (qonuniy ravishda Hind imperiyasi) 283 million kishilik aholi bilan 4,2 million kvadrat kilometrdan ortiq maydonda joylashgan edi. (taqqoslash uchun: Buyuk Britaniyaning maydoni 240 ming kvadrat kilometr edi, aholisi 38 million nafarni tashkil etar edi).

Hindiston XX asrning boshlarida qoloq mamlakat edi. U bu vaqtga ulkan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning og’ir yuki bilan keldi: aholisining katta qismining qashshoqligi, uzoq davom etgan ochlik va ommaviy epidemiyalar va hatto aholining katta qismi qisqardi (1891-1901 va 1911-1921).), o’rtacha umr ko’rish davomiyligi juda qisqa bo’lib 23 yoshni tashkil etar edi. Bu asosan uning mustamlakachilik siyosatining natijasi edi. Hindistonda qishloq aholisi ko’pchilikni tashkil etargan (taxminan 90%). Shaharliklar asosan kichik shaharlarda (5 ming - 50 ming) to’plangan edi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning obyektivlik, XIX va XX asrlarda Hindistondagi jarayonlar obyektiv ochib berildi. Mantiqiylik, Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat mantiqiy izchillik jihatdan tadqiq qilindi. Tizimlilik, Buyuk Britaniya va Hindiston o‘rtasidagi munosabatlar tizimli tarzda tahlil qilindi.

Mamlakatning iqtisodiy hayoti asosan an’analar, jamiyatning kastalar va dinlarga bo’linishi bilan belgilanar edi. Qishloqda yarim natural xo’jalik hukmronlik qilgan, yarim feodal munosabatlar shakllangan edi.

NATIJALAR

O’sha davrdagi hind qishloq xo’jaligi hindlarning o’zlari tomonidan mutlaqo turg’un iqtisodiyot sifatida tavsiflangan bo‘lib[2], Qishloq xo’jaligida inglizlar tomonidan yerga egalik qilish va soliqqa tortishning uchta asosiy tizimi mavjud edi. Birinchisi - doimiy soliq (doimiy zamindor) (Bengal, Bihar, Orissa, Madras viloyatining shimoliy qismi), unga ko’ra braxmanlar va savdogarlar kastalaridan yirik

yer egalari (zamindarlar) yerga egalik huquqini olishgan[3]. Ular XVIII asr oxirida doimiy ravishda olinadigan yer solig'ini to'lashlari shart edi, bu davrda ijara haqi 90 foiziga yetgan. Ikkinchisi – XIX asrning ikkinchi yarmida vaqtinchalik zamindorlik joriy qilinadi (Birlashgan provinsiyalar, Markaziy provinsiyalar, Panjob). Unga muvofiq, yer solig'i har 20-40 yilda qayta ko'rib chiqilib, yirik yer egalarining huquqi kichikroq yer egalariga berila boshlandi. Agar qishloqda er ko'plab egalarga tegishli bo'lsa, unda jamoa sifatida ular nafaqat shaxsiy, balki soliq to'lash uchun jamoaviy javobgarlikni ham o'z zimmalariga olishgan. Uchinchi tizim - rayatvari – 1850 yillardan boshlab Madras va Bombey provinsiyalarida joriy qilingan. U kichik yer egalariga - raiyatamlarga ("himoyalangan ijarachilar") mulk huquqini berdi. Biroq, ularning ko'plari erda o'zlari ishlamasdan, ijaraga berdilar[4].

Qishloq aholisining aksariyati o'zlarining fermer xo'jaliklariga ega emas edilar. Bular asosan o'z xo'jayinlariga ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan bo'ysungan quyi tabaqalar va qabilalar, aslida mardikorlar yoki qulga aylangan ishchilar 1901 yilda oila a'zolari bilan birgalikda 50 milliondan ortiq kishi bor edi. Deyarli barcha yersiz ishchilar, ijarachilar va ko'plab mayda yer egalar sudxo'rlarga qarzdor bo'lganlar. Qishloqlarda feodal munosabatlarning qoldiqlari – o'zboshimchalik bilan ijara haqi yig'ish, ijarachilarning bepul mehnati, bo'sh yotgan yerlarni va yaylovlarni chiqindilardan tozalatish, ko'llardan suv ishlatganlik uchun yig'imlarni yig'ish, shuningdek quyi kast vazifalarini bajarish bilan bog'liq majburiy ishlar davom etgan.

Inglizlar tomonidan joriy etilgan yerga egalik qilish tizimi katta miqdordagi soliqlarni olishni, shuningdek, eksport uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini rag'batlantirishni o'z ichiga olgan. Aslida, doimiy "abadiy" soliqni saqlab turishdan maqsad (zamindar yer egasining bosimini engillashtirish bo'lgan), shu bilan birga ingliz hukumati yer uchun ijara haqini doim ko'paytirib borilgan. Yigirmanchi asrning boshlarida qishloq ishlab chiqaruvchilarining yalpi daromadining atigi 4 foizini soliq tashkil etgan. Yirk yer egalarini o'zlari xafli deb bilgan, kapitalistik qishloq xo'jaligi qiziqtirmagan. Ular yerdan foydalanishning an'anaviy shakllarini afzal ko'rishgan edilar. Yerni ijaraga berish va sudxo'rlik, ular uchun kapitalistik ishlab chiqarishga qaraganda ancha ishonchli va foydaliroq edi. Natijada yerda ishlovchi dehqonlarning mehnati evaziga yashovchi vositachilar qatlami kengayib keta boshladi.

Yigirmanchi asrning boshlarida hind yangi mulkdorlari hali juda zaif va kichik edi. Uning ko'plab guruhlari Britaniya kapitali yoki hukumat buyurtmalariga bog'liq bo'lgan. Mulkdorlar bir necha konfessiya yoki kasta guruhlaridan iborat bo'lib - Parsi, Marvari (Jayns), Gujarat bania (hindular), Musulmon Bohra va Xojalar tashkil etar edi. Ular ko'pincha etnik-konfessional hududlaridan tashqarida faoliyat yuritganlar. Ular Britaniyaning tijorat va bank kapitali sanoatda, shu jumladan Hindistonning ikkita

asosiy markazida - Bombay (Mumbay) va Kalkutta (Kolkata)[5]da ustunlik qilganlar. Yigirmanchi asrning boshlarida iqtisodiy tashkil etishning zamonaviy shakllari - tijorat firmalari, auksion kompaniyalari, banklar, so'ngra fabrikalar va plantatsiyalar yaratilishi bilan birga, egalik qiluvchi qatlamlar son jihatdan o'sa boshladi.

Sanoat ishlab chiqarishida, asosan kichik korxonalarda 4,5 millionga yaqin kishi ish bilan ta'minlangan. Ulardan 1 millionga yaqini fabrika ishchilari edi. Ularning mehnati og'ir bo'lib, asosan kuniga 12 va undan ortiq soat davomida qo'l mehnati, kam ish haqi, pudratchilarga ishga yollanish (ish beruvchilar)ga bog'liqligi bilan ajralib turardi. Kasta va ishchilarning ixtilofi ularning birlashishiga xalaqit berar edi. Ularning aksariyati qishloqlardan kelgan va shaharda qashshoqlikda oilasiz yashar edilar. Bir necha yillik og'ir mehnatdan so'ng ular qishloqqa qaytib kelishar edi. Ularning o'rniga o'g'il bolalari ketishar. Ushbu sikl avloddan avlodga takrorlana vergan[6].

O'sha paytga kelib Hindistonda 6 foiz savodli (18 million kishi) bo'lgan. Ularning 500 mingga yaqini ingliz tilida ta'lim olgan[7]. Yigirmanchi asrning boshlarida paydo bo'lgan zamonaviy o'rta qatlamni mahalliy savdogarlar, hukumat amaldorlari (savdo va idora va bank xodimlari), Britaniya kompaniyalari, munitsipal muassasalari xodimlari, maktab o'qituvchilari va kollej o'qituvchilari, tibbiyot xodimlari, advokatlar, sudyalar (barchasi, qoida tariqasida, past lavozimlarda) tashkil etishar edi. Hindistonda an'anaviy ravishda aqliy mehnat bilan shug'illanuvchi va jismoniy mehnat bilan shug'illanuvchilarga bo'lingan, bu esa xodimlarning kasta tizimi orqali aks etgan edi. Aqliy ishchilarning aksariyati yuqori kasta vakillari edi, ularning aksariyati ingliz tilida ta'lim olganlar tashkil etgan. 1857-1859 yillardagi qo'zg'olondan keyin, inglizlar ingliz tilida ta'lim olgan hindlarni, qo'zg'olonchilarni qo'llab-quvvatlamasliklari uchun davlat xizmatiga jalb qilishla boshladilar. Hindistonda ingliz tilida o'qitadigan ta'lim muassasalari tarmog'i yaratila boshlandi. 1858 yilda birdaniga uchta universitet - Kalkutta, Bombey va Madrasda ochildi. Milliy matbuot va professional-biznes birlashmalarining paydo bo'lishi shu davrga to'g'ri keladi[8].

Hindiston imperiyasining ma'muriy tizimi suveren davlat bo'lib – hukumat, armiya, davlat apparati, moliya organlaridan iborat edi. Biroq, boshqaruvni Angliya hukumati Londondan turib Hindiston va Birma ishlari bo'yicha vazir amalga oshirib borgan. Shuningdek, deyarli cheksiz hokimiyatga ega bo'lgan va Buyuk Britaniya qirolining vakili sifatida vitsa-qirol unvoniga ega bo'lgan Hindiston general-gubernatorini tayinlanagan edi. Amaldorlar korpusi deyarli to'liq inglizlardan tashkil topgan bo'lib, ular Hindiston davlat xizmatida (HDX) imtihon topshirgan. XX asr boshlariga kelib XDX tarkibidagi hindlar soni juda kamchilikni tashkil etar edi. Vitsa-

qirol huzuridagi viloyatlarning gubernatorlari hukumat tomonidan tayinlanar edi va gubernatorliklarda qonun chiqaruvchi maslahat kengashlar ham mavjud edi.

Hindiston imperiyasi tarkibiga gubernatorlar va leytenant-gubernatorlar boshchiligidagi provinsiyalar (Bengal, Bombay, Madras, Bihar Orissa, Birlashgan provinsiyalar, Markaziy provinsiyalar, Panjob), shuningdek, komissarlar boshchiligidagi provinsiyalar (Shimoliy), G'arbiy Chegara viloyati (NWFP), Belujiston va Assam) kirgan. Mamlakatning markazi va janubi, shuningdek shimolini 562 knyazliklar (Hindiston imperiyasining umumiy aholisining 25% aholisi bo'lgan butun Hindiston hududining yarmiga yaqini) egallab olganlar. Ularning eng kattalari: Haydarobod, Mysor, Travankor, Kochin, Bhopal, Gvalior, Indor, Jammu va Kashmir bo'lgan. Rojaliklarning ingliz hukumati bilan alohida vassal shartnomalari mavjud edi, lekin ularning ishlarini general-gubernator huzuridagi siyosiy departamentning vakillari olib brogan bo'lib, maxsus vakillar bitta katta yoki bir nechta kichik knyazliklarga mas'ul bo'lganlar[9].

MUHOKAMA

Angliya mustamlakachiligining haqiqiy asosini iqtisodiy ekspluatatsiya va irqiy kamsitish tashkil etgan. Hindistondagi ijtimoiy-iqtisodiy voqealar rivoji, chet ellik ozchiliklarining ustunligi va hindlarning aksariyat qismining iqtisodiy manfaatlariga beparvoligi bilan baholash mumkin. Bundan tashqari, XX asr arafasida mamlakatni ocharchilik qamrab oldi. O'n millionlab odamlar bundan aziyat chekishgan. Bundan tashqari, shu bilan birga, vabo epidemiyasi boshlanib, undan olti milliondan ortiq odam vafot etdi[10].

Hind xalqining ayanchli ahvolini nafaqat hindlar, balki ko'plab xorijiy tadqiqotchilar ham tasdiqladilar. Amerikalik tarixchi Uill Dyurant "Hindistondagi dahshatli qashshoqlik chet el hukumatining siyosatidir, uni oqlash mumkin emas ... Angliyaning Hindistondagi hukmronligi falokat va jinoyat ekanligi to'g'risida ko'plab dalillar mavjud". Bu musulmon hukmronligidan (Boburiylar) butunlay farq qiladi, deb yozgan Dyurant. Musulmon bosqinchilar qolish uchun kelishdi va ularning avlodlari Hindistonni o'z uyi deb atashdi. Ular soliq sifatida olgan narsalarini Hindistonda hunarmandchilikni, qishloq xo'jaligini va boshqa sohalarni rivojlantirishga, adabiyot va san'atni boyitishda sarfladilar. "Agar Angliya ham xuddi shunday yo'l tutganida, Hindiston bugun obod mamlakat bo'lar edi. Ammo uning hozirgi talon-taroj qilinishi umuman chidab bo'lmas holatdir. Britaniya yil sayin eng buyuk va muloyim xalqlardan birini yo'q qilmoqda"[11].

XULOSA

XX asrning birinchi yarmidagi Hindiston tarixi birinchi navbatda hind xalqining Angliyaning mustamlakachilik hukmronligiga qarshi milliy-ozodlik kurashi bilan bog'liq bo'ldi. Ushbu kurashning natijasi 1947 yilda mamlakat mustaqilligini qo'lga kiritishdi. Hindiston Milliy Kongressi (Kongress, INK) bu kurashda boshqa siyosiy kuchlar ishtirokida hal qiluvchi rol o'ynadi. Mamlakat ozodligi yo'lida ko'plab marifatparvar-ziyolilar qatnashib, yurt taraqqiyotini ko'rsatishga urindilar va buning ustidan chiqdilar.

REFERENCES

1. Сдасюк Г.В. Индия. География хозяйства. М.: Мысль, 1975, с. 18-20, 32.
2. Растянников В.Г., Дерюгина И.В. Модели сельскохозяйственного роста в XX веке. Индия, Япония, США, Россия, Узбекистан, Казахстан. М.: ИВ РАН, 2004, с. 78.
3. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С.История Индии. XX век. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010.15 с.
4. Левковский А.И. Особенности развития капитализма в Индии. М.: Восточная литература, 1963, с. 17-19; Алаев Л.Б. Индия: Национально-освободительное движение и обострение конфессиональных разногласий // История Востока. Т. 5. Восток в новейшее время: 1914-1945 гг. Р.Г. Ланда (отв. ред). М.: Вост. лит., с. 307-311; Thorner Daniel. Land and Labour in India. New Delhi: Asia Publishing House, 1974, p. 109.
5. Павлов В.И. Формирование индийской буржуазии. М.: Изд. восточной литературы, 1958, с. 175, 278, 279.
6. Гордон Л.А. Из истории рабочего класса Индии. М., 1961, с. 127-148; Комаров Э.Н. Материальное положение промышленного пролетариата Бенгалии и некоторые вопросы его формирования // Ученые записки Института востоковедения АН СССР. Т. 5. М., 1953.
7. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С.История Индии. XX век. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010.16 с.
8. Keith A.B., ed. Speeches and Documents on Indian Policy 1750-1921. Vol. 1, Oxford, 1922, p. 383; Metcalf T.R. The Aftermath of Revolt. India 1857-70. Princeton (New Jersey), 1964, p. 129, 133; Юрлова Т.Ф. Народное восстание 1857-1859 гг. в Индии и английское общество. М.: «Наука», 1991, с. 121, 124; Комаров Э.Н. Политическое развитие независимой Индии. Основные формы, этапы и закономерности // Индия в глобальной политике. Отв. ред. Ф.Н. Юрлов. М.: ИВ РАН, 2003, с. 186-226.

9. Алаев Л.Б. История Востока. Т. 5: Восток в новейшее время: 1914-1945 гг., с. 307-311; Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н. История Пакистана. XX век. М: ИВ РАН, Крафт+, 2008, с. 27.
10. Левковский А.И. Особенности развития капитализма в Индии, с. 67.
11. Durant Will. The Case for India. Simon and Schuster. New York, 1930, p. 55.
12. Pulatov, Sh., Madalimov, T., Mullajonov, I., Qodirov, M., & Valiyev, L. (2020). Some Characteristics of Modern Indian Philosophy. International Journal of Multidisciplinary Research and Publications, 2(11), 47-49.
13. Pulatov Sh.N.Sankhya-ancient Indian philosophical school. //PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.
14. Пўлатов Ш.Н. Ҳиндистоннинг илк мустақиллик даври тарихининг ўрганилиши//Хорижий шарқ мамлакатлар тарихий жараёнлари ва уларни ўрганишнинг долзарб муаммолари.//илмий-амалий конференцияси материаллари. Тошкент. 2020. 217-221 бет.